

Українсько-польське співробітництво у роки Української революції (на прикладі Чернігова 1917 р.)

Добігає кінця рік Польщі в Україні, а якихось знаменних подій, відзначень так, на нашу думку, і не відбулося. Хіба що приємним винятком із майже цілковитої неуваги громадськості став вихід у світ чергової книги бібліотеки газети “День” – “Війни і мир”, повністю присвяченої історії та сьогоденню україно-польських взаємин. Шановані в Україні діячі науки і культури – автори збірника – наголошували на непроминальному значенні цього феномену. Найбільш чітко, гостро і безкомпромісно висловилася О.Пахльовська: “Облишмо евфемізми. Кордон між Польщею і Україною – це кордон між європейською перспективою та євразійською безперспективністю. Чим більше русифікована країна, тим більше вона сов’єтизована, тим важче в ній закорінити громадянську свідомість і тим складніше збудувати демократичні інституції. Знову ж таки приклад майже цілковито знищеної Білорусі не лишає щодо цього жодних сумнівів. Україну, яку поки що – як країну “проросійську”, а відтак і “соматично азійську”, за висловом західної журналістики, – викреслено з основних напрямків європейської політики, досі захищала послідовно одна тільки країна: Польща”¹. Якщо це так, а аргументація авторки залишає мало місця для скепсису, то й об’єктивний ретроспективний аналіз взаємин між двома народами набуває особливого значення.

Дана розвідка присвячена маловідомому, але цікавому та повчальному епізоду україно-польського співробітництва, що мав місце у роки революції 1917 – 1921 рр. Не можна сказати, що ця тема обійдена увагою істориків, навпаки, маємо декілька першокласних досліджень з історії польсько-української війни, Варшавських угод, перебування поляків у Києві 1920 р. тощо². Але сама проблема набагато ширша, аніж дипломатичні переговори, військові операції, відносини на міждержавному рівні. На думку авторів, треба розмежовувати ці взаємини, виходячи з елементарного – географічних засад. Природно, що у Галичині чи на Волині, вони розгорталися за одним сценарієм, на Правобережній Україні до їхнього перебігу саме життя вносило певні корективи. Нас цікавить розвиток цих відносин на історичній Гетьманщині – у Чернігівській губернії. До найвизначніших особливостей побутування тут польської меншини треба віднести дуже незначний відсоток польського населення – 0,15% по губернії згідно з переписом 1897 р.³, причому в самому губернському центрі представників цього народу мешкало приблизно три з половиною сотні⁴. Звичайно, треба врахувати зауваження І.Лісевича, що ці дані дещо занижені, бо “тоді люди часто вважали за краще не признаватись, якого вони роду-племені”⁵. Значно важливішим, на нашу думку, фактором стала масова поява біженців у роки Першої світової війни. На середину 1916 р. їх нараховувалося понад 35 тис. чоловік⁶. Природно, що далеко не всі були поляками, але відсоток останніх мав бути значним. Проте кількість польського елемента залишалася назагал незначною. Наступна особливість: це був служивий люд, хоча серед чернігівських поляків відсоток дворян був досить високий – 45,42⁷, але велике польське землеволодіння відсутнє. Поляки відзначалися згуртованістю і єдністю завдяки римо-католицькій церкві та порівняно високому рівню національної самосвідомості. Після Лютневої революції вони швидко об’єдналися і виставили свої умови Тимчасовому урядові Росії. Так, уже 18 березня 1917 р. польська делегація, яка складалася з представників демократичних партій, відвідала Таврійський палац. Її приймав Тимчасовий комітет Державної Думи на чолі з головою М.Родзянком та представники Виконавчого комітету Ради робітничих і солдатських депутатів – М.Чхеїдзе та Ю.Стеклов⁸. Таке підкреслено шанобливе ставлення було свідченням того, що в російських політичних колах розуміли неминучість відокремлення польських земель і відродження

Польської держави. З іншого боку, не треба переоцінювати ступінь цього розуміння. Важко не погодитися з міркуванням сучасного історика, котра стверджує: “Добре обізнані з історією російські ліберали, слідкуючи за розвитком політичних подій, ... знали, що з падінням царської династії непорушність територіальної єдності держави можна було зберегти, лише не допустивши визнання національно-територіальної автономії неросійських народів. Але, щоб не загострювати напружених стосунків з національними політичними силами, вони були готові ... формально визнати автономію, але лише при умові, що ніяких реальних заходів для її встановлення до скликання Всеросійських Установчих Зборів не буде вжито”. На відміну від них, російські соціалісти “не передбачали ніякої небезпеки для державної єдності Росії у визнанні автономії для національних меншин. Вони були твердо переконані, що це має бути лише другорядне супутнє явище на шляху до соціалізму”⁹. Зближували ж ці, тільки на перший погляд, відмінні підходи категоричне небажання і російського лібералізму, і соціалізму визнавати право народів на державну незалежність. Отже, їхні противники повинні були об’єднувати свої сили, шукати і йти на коаліцію один з одним заради досягнення головної мети будь-якого національно-визвольного руху. Справедливості ради треба відзначити, що польські лідери усвідомили цю істину набагато раніше, і почали відповідно діяти з перших днів революції.

Не забарилися з активними діями і поляки, котрі мешкали в Україні. З’їзд представників польських організацій України відбувся у другій половині червня 1917 р. Вони, зокрема, обговорювали “Статут прав польської людності на Україні”. Серед пунктів їхніх вимог українська преса виділила наступне: загальнополітична, релігійна, культурна рівність поляків з іншими народами; заходи щодо вільного розвитку і функціонування мови, захист “економічно-господарських інтересів”. “Для вирішення всіх справ народових польських” засновується представницька інституція, яка передбачає і власну виконавчу владу¹⁰. Ставлення до української влади та її органів було неоднозначним. З одного боку, польські революціонери вітали своїх українських колег. Так, у Зверненні Польського виконавчого комітету на Русі до УЦР від 7 липня 1917 р. вказувалося на численні випадки, коли польські представники вітали українців: “простягаєм до Вас руку, Братя Українці, як до найблизчих наших сусідів нашої рідної землі. Вперше можемо порозумітися щиро, як два рівні народи, які при помочі божій матимуть незабаром кожний в своїй власній хаті власну силу і власну волю. Перед Вами і перед нами кольосальна праця, у кожного на власній ниві”¹¹, а з іншого боку, виявилися і прикрі непорозуміння. З’їзд польських організацій на Русі (18-24 червня 1917 р.) “проявив певну обережність стосовно українських справ”, навіть у назві своєї репрезентації уникнувши назви “Україна”¹². Дослідники виявили низку причин такої обережності. Окрім того, що поляки боялися дратувати Тимчасовий уряд, значну роль відіграло їхнє прагнення боротися за “курс на створення внутрішньої польської автономії в Україні”, а, найголовніше, “шляхи ПВК і Центральної Ради почали стрімко розходитись, особливо після того, як остання заявила про свій намір ліквідувати поміщицьке землеволодіння, що безпосередньо загрожувало латифундіям польських магнатів на Україні”¹³. Проте з польських кіл виділилися ліві, які більш активно йшли на співробітництво. Що ж стосується української сторони, то її лідери були незмінні у своєму прагненні надати рівні права представникам всіх національних меншин. Показова у цьому відношенні стаття Ф.Матушевського, яка побачила світ наприкінці квітня 1917 р. Автор твердить: “Перегортаючи сторінки історії нашого ідейно-політичного руху за той час, коли ми були поневолені, ми не знайдемо зерна неправди за собою у наших відносинах що до інших народів, які живуть на нашій Україні. Навпаки, терплючи національний гніт на собі, ми завжди виступали в обороні кожної найдрібнішої народности, не зважаючи на те, заслужена вона чи ні, культурна вона, чи не культурна”¹⁴. Насправді, й українські демократи у практичній діяльності не завжди поступали зважено, особливо, коли згадати про відсутність єдності у їхніх лавах, факт, що вже став хрестоматійним. Центральна Рада, природно, віддавала перевагу лівому крилу польського руху в Україні. У Центральній Раді полякам було надано 20 місць, але їх посіли “тільки представники ППС – Революційної

Фракції – дітища Ю.Пілсудського, ППС – Лівіці і Демократичного Централу”¹⁵.

У світлі цього стислого аналізу україно-польських взаємин, як вони склалися у Києві, буде цікаво простежити ситуацію у Чернігові – губернському центрі Лівобережжя, де, як уже йшлося, ні великого польського землеволодіння, ні кількісно значного, компактного поселеного населення не існувало. Це не завадило місцевим полякам на початку червня 1917 р. заснувати у губернському центрі польський громадський Клуб, діяльність якого поширювалася на всю губернію, а метою проголошувалося об’єднання всіх поляків, які мешкають у губернії. Називалося й помешкання Клубу – вул. Воздвиженська, будинок 46¹⁶. Доречно припустити, що представники Клубу були представлені й на з’їзді, про який вже йшлося, іншими словами національна робота велася поляками активно і цілеспрямовано.

У розпорядженні авторів даної розвідки є документ, що дає достатньо повне уявлення про настрої, вимоги, а також ставлення польської общини Чернігова до українських владних структур. Джерело являє собою чернетку резолюцій польського губернського з’їзду. Автор його невідомий, судячи з тексту, це – людина, що вчилася у російській школі, але поляк. На польське походження автора вказують полонізми, хоча їх і не багато. Ще одне припущення буде доречним: писала людина, близька до І.Шрага, інакше важко зрозуміти скорочення, описки, і власне весь вигляд документа – типової чернетки. Якщо ж вона потрапила до паперів керівника Української губернської ради, значить, важливішим був зміст, а не форма. На жаль, документ, не датовано. Виходячи з його тексту, можна умовно нижньою межею його поставити останній тиждень червня, а верхньою – польський з’їзд у Чернігові.

За структурою документ ділиться на дві частини. Перша розпочинається словами: “Ми просимо”, далі йдуть 7 конкретних пунктів майбутньої домовленості з чернігівськими українцями. Цікаво, що підкресленням тексту виділений тільки один з них: “Підтримати в Установ[чих] Збор[ах] вимогу поляків про визнання незалежної, з’єднаної з доступом до Балтійського моря Польщі”¹⁷. Ця вимога ставилася тоді, коли майже вся українська державотворча еліта ще перебувала в полоні автономістських ілюзій. Як тут не згадати Ліну Костенко, яка сформулювала чи не найголовнішу відмінність двох народів: “Все було в польській історії – і Потоп, і безвихідь, і заглади, й руїни. Але ніколи не було руїни духу”¹⁸. Мабуть, це характерно для поляків, коли невелика група людей, яка мешкає далеко від історичної батьківщини, піклується про долю держави.

Не менший інтерес викликають і вимоги до колег – лідерів українського руху у Чернігові. Польське представництво просило визнати їх як орган, що опікується в місцевій Українській раді польськими справами і надати в ній 2 місця та по одному – у місцевих органах влади; підтримувати їхні клопотання перед Генеральним Секретаріатом, а особливо щодо визнання цим вищим владним органом рішень з’їзду¹⁹. Привертає увагу виразна спроба домовитися з українським керівництвом: “Ми зобов’язуємося завжди підтримувати Вас і від Вас просимо підтримки з місцевих питань перед Губернським Комісаром і місцевою владою (цей пункт може мати характер негласної[,] але обов’язкової домовленості)”²⁰. Ця своєрідна джентльменська угода ще раз засвідчує, що текст писав хтось добре знайомий зі Шрагом, людина, яка довіряла Іллі Людвиговичу. Проте довіра довірою, а з резолюцій з’їзду на розгляд українцям було передано лише декілька – “С”, “D”, “E”, “F”. Саме їхній зміст і складає другу частину аналізованого документа. Очевидно, що тексти резолюцій в оригіналі писалися польською мовою, про це свідчить і позначення їх латинськими літерами.

У першій з резолюцій йдеться про ставлення до Польського Виконавчого Комітету на Україні. З’їзд засудив акцію “так званого Демократичного Централу”, що проявилася у демонстративному залишенні “Червневого з’їзду”. Нагадаємо, що саме члени Централу підтримали Центральну Раду, і були лівим крилом польського руху в Україні. Чому ж чернігівські поляки підтримали не їх, а достатньо консервативний Виконавчий комітет? Вони виставили мудрий, як на нас, аргумент: потребу “на даний момент історії Польщі ставити на перший [план] принципи національної єдності і солідарності”²¹. Це, знову ж таки, – свідчення вищого рівня національної свідомості у порівнянні з українством, яке значно

більшу вагу надавало класовим відмінностям та шляхам їх подолання. Наступний пункт повністю присвячений структурі польської організації, яка претендувала на роль єдиного представника інтересів (як місцевих, так і загальнонаціональних) даної меншини у губернії. Польський громадсько-політичний Клуб очолив з'їзд, а його статут мав стати статутом всієї організації²².

Викликає цікавість резолюція "Е", яка формулює засади ставлення до Генерального Секретаріату України. Наведемо її зміст повністю: "З'їзд шле найтепліші побажання розквіту ідей, які керують національними, громадськими і політичними трудами Генерального Секретаріату України і посилаючись на приклади із місцевого життя діяльної підтримки зусиль державотворчих українського народу з боку місцевого польського населення, обіцяючи і в наступному таку підтримку, одночасно однозначно і рішуче просимо у Генерального Секретаріату України визнання представництва польської національної меншини, обраного більшістю поляків, які населяють цю землю, залишаючи за ними повне право вільного вирішення того, хто їх повинен представляти в Уряді України"²³. Отже, ми маємо прецедент визнання за Генеральним Секретаріатом з боку представників польського руху державних повноважень. І це зовсім не випадково. Можливо, поляки раніше зрозуміли те, про що написали майже через століття українські історики: "Створення Генерального Секретаріату стало важливим моментом у розвитку Української революції, українського державотворення ще й тому, що знаменувало початок розмежування владних функцій. Центральна влада [очевидно – Рада] зосереджувалась віднині переважно на законодавчій діяльності, дедалі більше набуваючи рис парламентської інституції, а Генеральний Секретаріат брав на себе функції виконавчого органу, що було чітко зафіксовано в "Декларації Генерального Секретаріату", схваленій Центральною Радою 26 червня 1917 р."²⁴. Таким чином, польська община прагнула заручитися прихильністю владної структури, в діяльності якої простежувалися контури майбутнього повноцінного уряду. Знову ж таки польських діячів не бентежила та обставина, що уряд був лівим, а своїх лівих вони не визнавали. Для них найважливішим було визнання своїх повноважень на всебічне представництво інтересів польського населення. Розумний і далекоглядний крок. Але оскільки йдеться все-таки про мешканців Чернігівщини, то не менш важливим для них було закріплення добрих стосунків з місцевими українцями. Даний аспект знайшов своє відображення у останній з наведених резолюцій: "Ставлення до місцевої Губерніальної Української ради". Польський з'їзд "найщирішим чином дякує за привітання і побажання представника Української ради" і підкреслює, що він "готовий завжди сприяти раді у цілковито справедливому її прагненні до зміцнення національних ідеалів, розквіту культури і громадськості української в Чернігівській губернії"²⁵. Таким чином, ми не знаходимо жодного натяку на будь-які проблеми, котрі б затьмарювали відносини між представниками українського і польського рухів у губернії. Обидві сторони дотримувалися політики взаємопідтримки і прагнули до повного порозуміння.

На жаль, нам так і не вдалося з'ясувати, коли проходив польський з'їзд, скільки було учасників, яку кількість польського населення вони репрезентували. Не вдалося встановити й імена лідерів руху в губернії. Далеко не повні підшивки тодішніх місцевих газет, які виступають головним джерелом інформації, роблять подальші пошуки в цьому напрямку досить проблематичними, хоча й не безнадійними. Проте можна припустити, що з'їзд проходив влітку 1917 р. – десь наприкінці червня – упродовж липня, і його важливим наслідком у плані реалізації досягнутих українсько-польських домовленостей стало вироблення спільного списку кандидатів (№ 4) на виборах до Чернігівської міської думи, які відбулися 6 серпня і здобули блоку українських соціалістів-федералістів і польського представництва найбільшу кількість голосів і відповідно 16 місць у думі²⁶. Виборам передувало "українське віче, впорядковане разом з поляками". Щоб показати наскільки глибокі корені пустило українсько-польське співробітництво, доречно процитувати невелику замітку із найпопулярнішої чернігівської газети: "На вічу проти українського руху взагалі, проти літературної мови української виступив між іншим військовий доктор, "тоже малоросс", "пераяславський

козак”, представник партії кадетів. В промові його були докори Центральній Раді і взагалі українцям, котрі “хлебнули напитка, затуманившого им головы и потеряли нравственное чувство”. Промови українців і д. Ретінгера дали кадетам належну відсіч і вітались гучними оплесками ... В дуже гарній промові голова Чернігівського польського клубу д. Ретінгер збив антиукраїнські доводи кадетів, зазначив, що поляки на Україні будуть всіма силами підтримувати українців на шляху до автономії України, вказав, що Центральна Українська Рада веде мудру політику і іде певним шляхом до витворення автономних форм, але що ці форми треба зараз таки заповняти українським змістом, щоб народи Росії на Установчих зборах мали перед собою факт практичного переведення в життя автономії України і затвердили сей факт, і що для сього треба українізувати, між иншим, і городські думи. В кінці д.Ретінгер закликав всіх українців з’єднати всі сили без ріжниці партій, щоб передовсім здобути національну волю, а вже після того взятись за боротьбу класову. Віче почалося привітанням поляків, яке польською мовою сказав од українців д.Карпинський. На привітання одповів д.Ретінгер. Оба вони висловили бажання, щоб сумежні і рідні сестри Україна і Польща йшли до кращого життя під прапором обопільної згоди, не забуваючи уроків історії, яка вчить нас, що де сваряться двоє, там третій користується, а тих “третіх” було у нас досить”²⁷. Що ж, ці настанови і тепер звучать більше ніж актуально. Зміст замітки наочно демонструє, які сили стояли на перешкоді українського державотворення. Підтримка поляків з огляду на те, що їхній національно-визвольний рух визнавали російські праві та центристські партії, була вкрай важливою. Нарешті, порівнявши тексти резолюцій і викладеного у замітці виступу Ретінгера, можна припустити, що він був і автором вище аналізованих резолюцій. Принаймні, ідея примату національної єдності над будь-якими іншими міркуваннями простежується виразно в обох документах.

На жаль, це співробітництво, яке розпочалося так плідно і обіцяло в майбутньому значні дивіденди обом сторонам, тривало недовго. Воно, по суті, припинилося після поразки Української революції. Проте, на щастя, в історії не гинуть зерна взаєморозуміння, взаємоповаги і відкритості назустріч іншому народові. Настав час повернутися до безцінного досвіду співробітництва. І знову, як і багато років тому, написати на наших знаменах крилате, священне гасло Йоахіма Лелевеля “За вашу і нашу свободу!”

¹ Пахльовська О. Польща і Україна: “Ода радості” Бетховена на кордоні нової резервації // *Війни і мир* / За загальною редакцією Л.Івшині. – Вид. перше. – К., 2004. – С. 531.

² Див.: Литвин М.Р., Науменко К.Є. *Історія ЗУНР*. – Львів, 1995; Литвин М. *Українсько-польська війна 1918 – 1919 рр.* – Львів, 1998; Лісевич І. У відблisku польських багнетів: Життя Києва під час перебування в ньому польських військ (травень – червень 1920 р.). – К., 2002; Михайлова О. *Україна у східній політиці Ю.Пілсудського (кінець 1918 р. – квітень 1920 р.)* // *Проблеми вивчення історії Української революції 1917 – 1921*. – К., 2002; Терещенко Ю. *Варшавський договір 1920 р. і його оцінка українською дипломатією* // *Симон Петлюра у контексті національно-визвольних змагань: Збірник наукових праць*. – Фастів, 1999; а також польських авторів: Прушинський М. *Драма Пілсудського. Війна 1920 р.* – К., 1997; Nieścioruk J. *Z zagadnień ustrjoi i polityki wewnętrzej Zachodnio-Ukraińskiej Republiki Ludowej w latach 1918 – 1919* // *Проблеми вивчення історії Української революції 1917 – 1921*. – К., 2002.

³ *Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897: XLVIII. Черниговская губерния*. – СПб, 1905. – С. XII.

⁴ Там же. – С. 112.

⁵ Лісевич І.Т. *Польська національна меншина в Наддніпрянській Україні (1864 – 1917 рр.)* // *Укр. іст. журнал*. – 1997. – № 2. – С. 45.

⁶ Демченко Т.П., Онищенко В.І. *Нариси з історії Чернігівщини від найдавніших часів до наших днів*. – Чернігів, 1998. – Вип. 3. – С.58.

⁷ *Первая Всеобщая перепись*. – С. XIX.

⁸ *Вестник Временного правительства*. – 1917. – 19 марта (1апреля). – С. 2.

⁹ Процик А. *Російський націоналізм і Україна в добу революції і громадянської війни* // *Проблеми вивчення історії Української революції 1917 – 1921*. – К., 2002. – С. 22 – 23.

¹⁰ *Черниговская земская газета (далі – ЧЗГ)*. – 1917. – 30 июня. – С. 9 – 10.

¹¹ *Український національно-визвольний рух. Березень-листопад 1917 року: Док. і матеріали* / Упор.: В.Верстюк (керівник) та ін. – К., 2003. – С. 545.

- ¹² Лісевич І.Т. Польська національна меншина... – С. 51.
- ¹³ Там само. – С.51 – 52.
- ¹⁴ Український національно-визвольний рух. – С.154.
- ¹⁵ Лісевич І.Т. Польська національна меншина... – С. 52.
- ¹⁶ Известия Черниговских Исполнительного и Продовольственного Комитетов. – 1917. – 4 июня. – С. 3.
- ¹⁷ Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО). – Ф. 1081. – Оп. 1. – Спр. 26.– Арк. 1.
- ¹⁸ Івшина Л., Шаповал Ю. Усе було в польській історії. Не було руїни духу: Інтерв'ю з Ліною Костенко // Війни і мир / За загальною редакцією Л.Івшиної. – Вид. перше. – К., 2004. – С.541.
- ¹⁹ ДАЧО. – Ф. 1081. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 1.
- ²⁰ Там само.
- ²¹ Там само. – Арк. 2.
- ²² Там само. – Арк. 3.
- ²³ Там само. – Арк. 4.
- ²⁴ Політична історія України. XX століття: У 6 т. / Редкол.: І.Ф.Курас (голова) та ін. – К., 2003. – Т. 2: Революція в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917 – 1920) / В.Ф.Солдатенко (кер.), В.Ф.Верстюк. – С. 69.
- ²⁵ ДАЧО. – Ф. 1081. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 4 (зворот).
- ²⁶ Бойко В., Демченко Т., Оніщенко О. 1917 рік на Чернігівщині: Історико-краєзнавчий нарис. – Чернігів, 2003. – С. 41.
- ²⁷ ЧЗГ. – 1917. – 15 августа. – С. 6.